

Öppettider
måndag 13-16
tisdag 10-18
onsdag 10-16
torsdag 10-16
fredag 9-12

Bevara din
förenings
historia

den är unik

FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

ORIGINALET

FOLKRÖRELSEARKIVET FÖR UPPSALA LÄN

Folkrörelsearkivet 1978
Finska inbördeskriget 1918 i en
frontsoldats dagbok

Omslagsbild: Finska inbördeskriget, frontlinjen i mars 1918.

Örjan Simonson

Folkrörelsearkivet 1978

Den 18 april 2018 firar Föreningen Folkrörelsearkivet för Uppsala län 40 år. Hans Alsén och Mats O. Karlsson var styrelseordföranden under sammanlagt 35 av dessa 40 år. I september 2016 återgav de minnen och reflektioner från dessa år. Hedersordförandenas minnen och Folkrörelsearkivets första volym med protokoll ger en bakgrund till föreningens bildande 1978.

På ett öppet eftermiddagsevenemang på Fyriskällan berättade de tidigare styrelseordförandena Hans Alsén (ordf. 1978–1989) och Mats O. Karlsson (ordf. 1992–2016) om sina erfarenheter från Folkrörelsearkivet och av att bevara folkrörelsernas handlingar. Jonas Sandström var moderator. Det var den 20 september 2016, nästan på dagen 38 år efter Föreningen Folkrörelsearkivet för Uppsala läns första årsmöte den 21 september 1978. Publiken hörde mestadels till den sittande styrelsen och hade just granskat paragraf efter paragraf i det förslag till revision av de stadgar som hade antagits 38 år tidigare. Och revisionen berodde på en annan kommande stor förändring från bildandet. Finansieringen av Folkrörelsearkivets verksamhet byggde ännu 2016 på den överenskommelse från 1978 mellan landstinget och länets kommuner om ett delat ansvar. Från och med 2017 skulle istället det nybildade Region Uppsala ensamt stå för verksamhetsbidraget.

Just ansträngningarna att få till stånd en överenskommelse med länets kommuner om finansieringen, hade varit något av en stöttesten som försenat bildandet, berättade Mats O. Karlsson, som vid den tiden suttit i Enköpings kulturnämnd och tagit ställning. Landstinget och Uppsala kommun var drivande redan när utredningen om ett Folkrörelsearkiv kom igång 1973. De övriga kommunerna övertygades efterhand, men Älvkarleby kommun sade länge nej

eftersom kommunen såg det lokala arkivet som en bättre lösning. De övriga kommunerna hade sagt ja enbart under förutsättning att samtliga kommuner ingick i överenskommelsen. Ett tag var därför läget låst, innan Älvkarleby så småningom lät sig övertalas.

Folkrörelsearkivet för Uppsala län innebar en centralisering av arkivfunktionen från de lösningar som en del folkrörelser redan hade byggt upp och också de som fanns i Älvkarleby och i andra kommuner. Det svåra avvägandet för arkivens innehavare låg, då som nu, mellan att kunna ha tillgång till arkiven lokalt och i organisationen, eller längre bort men under säkrare institutionella och lokalmässiga förhållanden i länets residensstad. Flera initiativ till lokala arbetarrörelsearkiv hade tagits under beredskapsårens vindsröjningar för brandskyddets skull och upprätthållits av en generation eldsjälur. Hans Alsén kunde nämna Algot Öberg som tog hand om Arbetarrörelsens arkiv i Uppsala Folkets hus källare. I Enköping hette eldsjälens Karl August Karlsson. Ytterligare en eldsjäl, som verkade något senare under den tid då Folkrörelsearkivet bildades och utvecklades, var riksdagsmannen Nils Erik Hjort, för Dannemorabygdens förenings- och hembygdsarkiv. Hjort, berättade Alsén, var en förkämpe för Folkrörelsearkivet för Uppsala län och såg ett avgjort behov av ett länsarkiv – fast bara inte för Österbybruks del. Dannemorabygdens förenings- och hembygdsarkiv finns fortfarande kvar och underhålls med ett starkt lokalt engagemang.

Initiativen till ett Folkrörelsearkiv kom också i hög grad från Uppsala läns största kommun och landstingets och länsstyrelsens residensstad, Uppsala. Det var Kulturnämndens ordförande i Uppsala Tore Lindgren (FP) som höll i den utredning om ett folkrörelsearkiv som tillsattes 1973.

Artilleriskolan i Jakobstad 1918. Den grundades den 5 februari när överstelöjtnant Vilho Nenonen kom dit med ett batteri han tagit från ryssarna i Uleåborg. Där blixutbildades artilleristerna innan de drog ut i fält. Okänd fotograf.

I Österbotten fanns en massiv motståndsvilja hos hela befolkningen. Det räckte till en början och när det stod klart att fronten i norr skulle hålla, var de vitas seger nästan förutsägbar. Även om de röda var många redan från början, saknade de militärisk disciplin och hade ingen vidare organisation. Deras inhemska befäl var oerfarna och de ryska officerare som stödde dem (ca 10 000 ryssar stred för de röda totalt) brottades med språksvårigheter.

De vita fick snabbt ett mycket stort tillskott av erfarna svenska officerare och underofficerare som direktanslöt till armén. Även den frivilliga Svenska brigaden, som vid slaget om Tammerfors uppgick till ca 350 man och totalt under kriget ca 1 000 man, bestod till största delen av rejält utbildade militärer (många stamanställda). Därutöver kunde Mannerheim räkna med ca 1 300 av de jägare som fanns i Tyskland och var redo för återkomst till Finland. Den 25 februari landsteg de i Vasa och fördelades som befäl i de olika förbanden.

När sedan Tyskland och Ryssland slutit freden i Brest-Litovsk den 3 mars, öppnade sig ännu större möjligheter för den finska regeringssidan. Redan den 7 mars hade man fått försäkringar om en tysk intervention. Detta skedde bakom ryggen på Mannerheim

som ansåg att Finland nu riskerade att hamna i alltför stort beroende gentemot Tyskland. Det fick honom att satsa allt på en snabb seger vid Tammerfors, de rödas starkaste fäste, för att det främst skulle vara finländarna själva som avgjorde konflikten. Givetvis skyndade den tyska Östersjödivisionen med sina över 10 000 man på den vita segern. Men det betydde ändå en del för Finlands ställning efter första världskriget och Tysklands kapitulation, att man hade hävdat sin självständighet. Mannerheim kunde resa i Europa och förhandla med segrarmakterna om bland annat spannmålsleveranser till det nödställda Finland.

Sammanlagt deltog som mest omkring 100 000 man på respektive sida i inbördeskriget. Totala antalet döda uppgick till ca 38 000, inberäknat både stridande, civila och de uppemot 15 000 röda som gick under i de brutala fånglägren efteråt.

Jonas Sandström

Finska inbördeskriget 1918 i en frontsoldats dagbok

I vår är det 100 år sedan finska inbördeskriget rasade. Ute i Europa pågick första världskriget och i Ryssland var det revolution. Båda dessa skeenden kom att få betydelse för utvecklingen i Finland, där röda stod mot vita i den bittra konflikten om vilken väg landet skulle gå. Utifrån dagboksanteckningar kan vi få en inblick i den lilla människans villkor, i detta fall för en frontsoldat i den vita finska armén.

Efter Finlands självständighetsförklaring den 6 december 1917 tilltog polariseringen som ledde fram till krigets utbrott. Redan innan dess hade oroligheter förekommit och socialisterna organiserade sig i röda garden och de borgerliga i skyddskårer, för att skapa någon slags trygghet i ett land som nu saknade en central ordningsmakt.

Lenins Ryssland hade erkänt landets självständighet och i slutet av januari började skyddskårerna avväpna de ryska trupperna i Österbotten. Samtidigt utropade rödgardisterna revolution och besatte snabbt hela södra Finland. Den demokratiskt valda regeringen flydde till Vasa och organiserade motståndet därifrån. Till överbefälhavare för regeringstrupperna utsågs den från rysk tjänst nyss hemkomne generallöjtnanten Gustaf Mannerheim.

Den röda sidan i kriget bestod huvudsakligen av arbetare och stora delar av landsbygdsproletariatet medan den vita innehöll självägande bönder samt borgerligt sinnade överhuvudtaget. Till sin hjälp hade de röda en del av de ryska trupper som var kvar i landet och de vita hade stöd från frivilliga svenskar samt Jägarrörelsen, vilken bestod av finska män som sedan 1915 hade fått militär utbildning i Tyskland. Den 18 februari utlyste regeringen även lagen om allmän värnplikt och kunde då, i vissa fall med tvångsmetoder, uppstå en tillräcklig styrka. I slutet av kriget fick de vita även hjälp av den tyska armén.

Den soldat vars dagboksanteckningar vi ska följa hette Oskar Holmqvist och var bördig från Kronoby i Österbotten. Han var en värvad soldat (som fick betalt) och kom att delta i de inledande operationerna i slaget om Tammerfors. Den första noteringen i dagboken är från 11 februari och lyder: "Till Jakobstad för att höra om Artilleriskolan".

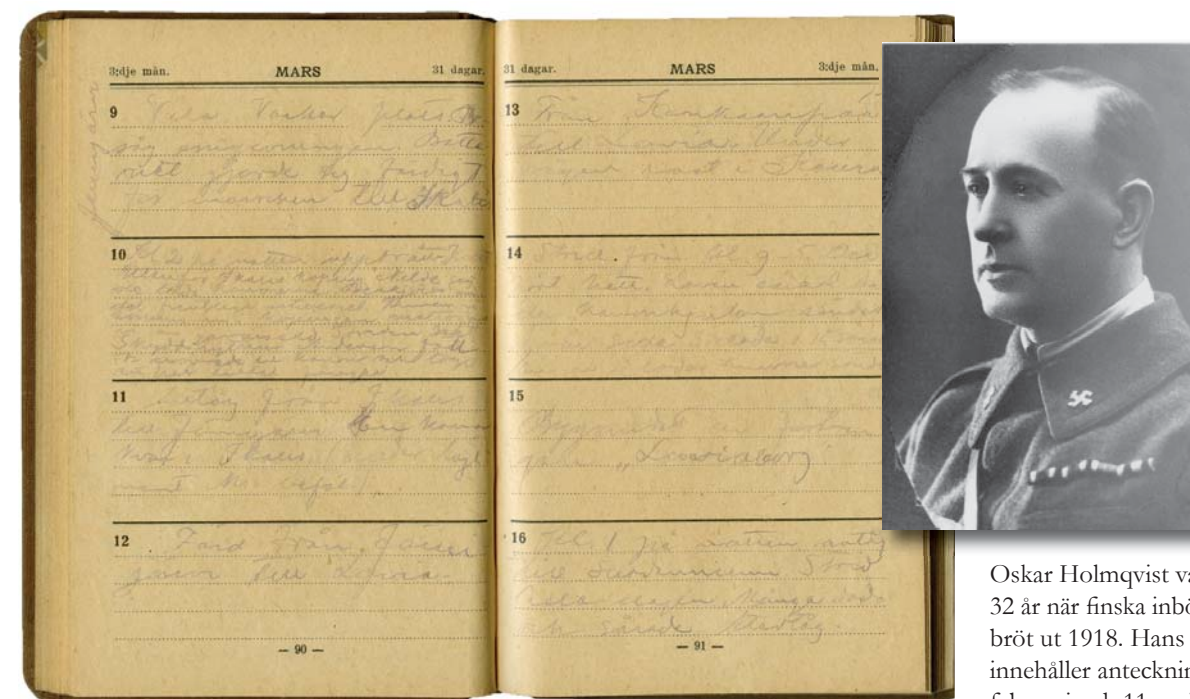
Vid Artilleriskolan i Jakobstad blixutbildades soldaterna innan de drog ut i fält. Oskar kommer dit den 14 februari och noterar: "Anlände sent på kvällen till Jakobstad. En dålig natt på golvet i en kall kasärn".

De närmaste dagarna händer inte mycket. Oskar klagar både på maten som serveras och på sysslolösheten, han ångrar nästan att han kommit dit. Men det skulle hastigt ändras, plötsligt blir det allvar. Oskars korthuggna noteringar lyder:

19 februari: "På sjukhuset och erhöll instruktioner."
20 februari: "Med på övningsskjutningen. Frös."
21 februari: "Reste från Jakobstad till Seinäjoki. Fälttåget begynte."

Framryckningen går till en början långsamt, vägarna är otjänliga och deras lass går ständigt i diket. Sedan blir förhållandena bättre och de kommer allt närmare fronten. De hör rykten om hårda strider vid Pomarkku (Påmark) och ser döda rödgardister längs vägen. När de kommer fram dit, har deras egna redan vunnit slaget. De var beredda på strid men får nöja sig med att provskjuta kanonerna, sedan retirera. Först den 2 mars i Lavia brakar det loss: "Avtåg till Lavia. Strid. Ganska hett för artilleriet. Kulsprutseld på 400 m avstånd. Allt dock lyckligt. Ingen av batteriets manskap sårad."

Dagen efter inspekterar de "förödelsens styggelse" och får sedan "Tacksägelse från general Mannerheim

Oskar Holmqvist var nyss fyllda 32 år när finska inbördeskriget bröt ut 1918. Hans dagbok innehåller anteckningar mellan 11 februari och 11 april 1918.

för segern". Sedan dröjer det en dryg vecka innan de strider igen. De är förlagda i Kankaanpää, tio mil från Tammerfors och inväntar order. De övar med batteriet och fördriver annars tiden med bland annat schackspel. Oskar skriver den 7 mars: "Låg i Kankaanpää och hade just ingenting att uträtta. Tämligen trist. Köpte ny mössa. En liten ritt för att motionera hästarna."

Men det var bara lugnet före stormen, riktigt blodiga strider väntade snart. Oskars förband stötte på bland det hårdaste motståndet som den vita armén mötte under framryckningen mot Tammerfors. Han tillhörde Satakundagrupperna vilken leddes av den svenske översten Ernst Linder som var Gustaf Mannerheims barndomsvän och förtroende. Den var en av fyra armégrupperingar som opererade och hade som huvuduppgift att anfalla de rödas västra front och binda deras trupper vid linjen Lavia-Ikalis. Gruppen bestod av 2 700 man och var beväpnad med 19 kulsprutor och 5 kanoner. Målet var också att delta i inringandet av Tammerfors och skära av järnvägslinjerna västerut mot Björneborg och söderut mot Tavastehus. Deras framryckning blev emellertid försenad, så den starkare Jämsägruppen som kom från nordost besatte det södra banavsnittet istället. Den 10 mars skriver Oskar: "Kl 2 på natten uppbrått. Kallt. Utanför Ikalis köping skilde sig de båda kanonerna. Beskjöts av det fientliga artilleriet. Kommo vi annars in i köpingen mottogos vi av gevärseld. Striden het. Skyddsryttaren Andersson föll. Vi erövrade en kanon och togo ett par tiotal fångar."

Några dagar senare, den 14 mars, smäller det på nytt i Lavia: "Strid från kl 9-5. Oerhört hett. Lovén sårad. Båda kanonhjulen sönder. Å vår sida 3 döda och 15 sårade." De röda retirerar dock från Lavia och Oskar "bygger fästningen Laviaborg". Manskapet hämtar andan inför vad som ska bli den stora drabbningen i Suodenniemi. Den 16 mars inleds nämligen en samlad storoffensiv mot Tammerfors där de fyra vita armégrupperingarna går till anfall på sina respektive frontavsnitt. Oskar skriver:

"Kl. 1 på natten avtåg till Suodenniemi. Strid hela dagen. Många döda och sårade. Återtåg."
17 mars: "Nytt anfall mot Suodenniemi."
18 mars: "Strid i Suodenniemi."
19 mars: "D:o. Misstämning börjar inträda."
20 mars: "D:o, d:o. Suodenniemi utrymmer ånyo." Reträkten här blev närmast flyktartad.
21 mars: "I Lavia igen. Vilodag. Hemlängtan."

Efter fem dygns hårda strider vann de röda en avväjningsseger i Suodenniemi. Men på alla andra håll har den vita armén väldiga framgångar. De röda retirerar i stora skaror mot Tammerfors och under de fyra dagar Oskar och hans vapenbröder vilar ut och återhämtar sig i Lavia fullbordas de vitas inringning av staden. Samtidigt som striderna inleds i förorterna kring Tammerfors den 25 mars gör Oskars trupper en ny framstöt.

"Kl 12 f.m. uppbrott till Suodenniemi. Kallt och ruskigt, ingen strid. Vila i ett fähus, sedan i en stuga."